ZAMONAVIY O‘ZBEK NASRIDA PSIXOLOGIZMNING NAZARIY VA BADIIY ASOSLARI

Mirjalol Alisherovich Baxtiyorov*
Renessans ta’lim universiteti
✉ baxtiyorovmirjalol1996@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek nasrida psixologizmning nazariy va badiiy asoslari, uning adabiy-estetik mohiyati, shakllanish va taraqqiyot xususiyatlari tahlil etiladi. Badiiy psixologizmning inson ruhiy olamini, ichki kechinmalarini, ruhiy ziddiyatlarini hamda ong va tafakkur jarayonlarini tasvirlashdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalari asarlari misolida psixologik tasvir vositalari, ichki monolog, ruhiy tahlil, xotira, tush, ramziy obrazlar va muallif nutqining badiiy imkoniyatlari tadqiq qilinadi. Maqolada psixologizmning milliy nasr taraqqiyotidagi ahamiyati, inson va jamiyat munosabatlarini yoritishdagi estetik vazifalari hamda zamonaviy badiiy tafakkur bilan bog‘liq jihatlari ilmiy-nazariy nuqtayi nazardan ochib beriladi.

Kalit so‘zlar

zamonaviy o‘zbek nasri, psixologizm, badiiy psixologizm, ruhiy tahlil, ichki monolog, ruhiy kechinma, psixologik tasvir, xarakter, badiiy tafakkur, ong oqimi, obraz, konflikt.

DOI: 10.5281/zenodo.24467077

KIRISH

Adabiyotning asosiy tadqiqot obyektlaridan biri inson va uning murakkab ruhiy olamidir. Insonning ichki kechinmalari, orzu-umidlari, iztiroblari, qo‘rquvlari, ruhiy ziddiyatlari hamda hayotiy qarashlari badiiy adabiyotning mazmun-mohiyatini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi. Ayniqsa, zamonaviy adabiyotda inson shaxsiyatining murakkabligi, uning ichki dunyosidagi qarama-qarshiliklar va ruhiy o‘zgarishlarni badiiy aks ettirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan psixologizm badiiy adabiyotning muhim estetik kategoriyalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Psixologizm badiiy asarda inson ruhiyatini tasvirlash, uning ichki dunyosini ochish, xatti-harakatlari va qarorlarining psixologik sabablarini asoslashga xizmat qiluvchi badiiy-estetik hodisadir. U qahramonning faqat tashqi faoliyatini emas, balki shu faoliyat zamirida yotgan ruhiy jarayonlarni ham ochib beradi. Badiiy psixologizm vositasida yozuvchi insonning ko‘zga ko‘rinmaydigan ichki kechinmalarini, ong ostida kechayotgan ziddiyatlarini, o‘z-o‘zi bilan kurashini va hayotiy tanlovlarini tasvirlaydi.

Zamonaviy o‘zbek nasrida psixologizm masalasi milliy adabiyotning taraqqiyot jarayoni, inson konsepsiyasining o‘zgarishi hamda badiiy tafakkurning yangilanishi bilan chambarchas bog‘liq. Mustaqillik davri adabiyotida insonning ma’naviy erkinligi, shaxsiy mas’uliyati, vijdon azobi, tarixiy xotirasi, ijtimoiy muhit bilan munosabati kabi masalalar keng badiiy talqin etila boshladi. Natijada nasriy asarlarda tashqi voqealar tasviridan ko‘ra qahramonning ichki olami, ruhiy izlanishlari va ma’naviy-axloqiy qarama-qarshiliklarini yoritishga bo‘lgan e’tibor kuchaydi.

Mazkur jarayon zamonaviy o‘zbek nasrida psixologizmning badiiy imkoniyatlari kengayishiga, ruhiy tahlilning yangi shakl va usullari yuzaga kelishiga zamin yaratdi. Shuning uchun ham psixologizmni nazariy jihatdan o‘rganish, uning badiiy ifoda vositalarini aniqlash va zamonaviy nasrdagi namoyon bo‘lish xususiyatlarini tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

1. Psixologizm tushunchasining nazariy asoslari va adabiyotshunoslikdagi talqini

Psixologizm tushunchasi adabiyotshunoslikda inson ruhiyatining badiiy tasviri bilan bog‘liq holda qo‘llanadi. Uning mohiyati qahramonning ruhiy holati, hissiy kechinmalari, fikrlash jarayoni, ichki ziddiyatlari va psixologik o‘zgarishlarini badiiy vositalar yordamida ifodalashdan iborat. Psixologizm oddiy ruhiy holat bayoni emas, balki inson xarakterining shakllanishi, rivojlanishi va o‘zgarish qonuniyatlarini badiiy idrok etish

usulidir. Adabiyot nazariyasida psixologizmning bir necha muhim ko‘rinishlari farqlanadi. Jumladan, bevosita psixologik tasvir, bilvosita psixologik tasvir va muallifning psixologik tahlili shular jumlasidandir. Bevosita psixologik tasvirda qahramonning ichki kechinmalari, fikrlari, his-tuyg‘ulari va ruhiy iztiroblari to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalanadi. Bunda ichki monolog, o‘z-o‘ziga murojaat, xotira va tafakkur jarayonlari muhim o‘rin tutadi. Mazkur usul o‘quvchiga qahramonning ichki dunyosiga bevosita kirib borish imkonini beradi.

Bilvosita psixologik tasvir esa qahramonning ruhiy holatini uning tashqi harakatlari, yuz ifodasi, nutqi, imo-ishoralari, atrof-muhitga munosabati va boshqa obrazlar bilan muloqoti orqali namoyon etadi. Masalan, qahramonning sukut saqlashi, biror savolga javob bermasligi yoki oddiy bir voqeadan keskin ta’sirlanishi uning ichki ruhiy holati haqida muayyan tasavvur hosil qiladi. Muallifning psixologik tahlili esa qahramon ruhiyatidagi jarayonlarni yozuvchi tomonidan sharhlash, izohlash va badiiy umumlashtirish orqali yuzaga chiqadi. Bunda muallif qahramonning ichki kechinmalari sabablarini, uning xatti-harakatlari ortidagi psixologik omillarni ochib beradi. Psixologizmning nazariy asoslarini o‘rganishda jahon adabiyotshunosligidagi ilmiy qarashlar ham muhim ahamiyatga ega. Jumladan, M.M. Baxtinning polifonik roman haqidagi qarashlari qahramonning mustaqil ong egasi sifatidagi badiiy talqinini anglashga yordam beradi. L.S. Vigotskiyning san’at psixologiyasiga oid tadqiqotlari esa badiiy ijod va inson ruhiyati o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunishda muhim nazariy manba hisoblanadi.

Psixologizmning yana bir muhim xususiyati shundaki, u badiiy xarakter yaratish jarayonida muhim vazifani bajaradi. Chunki xarakter insonning tashqi xatti-harakatlari bilangina emas, balki uning ichki e’tiqodi, ma’naviy mezonlari, hissiy munosabatlari va ruhiy qarama-qarshiliklari bilan ham belgilanadi. Demak, psixologik tahlil xarakter mohiyatini ochishning eng samarali badiiy vositalaridan biridir.

2. O‘zbek nasrida psixologizmning shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari

O‘zbek nasrida psixologik tasvir an’analari uzoq tarixiy ildizlarga ega. Mumtoz adabiyotimizda insonning ruhiy olami, ishqiy kechinmalari, ma’naviy iztiroblari va axloqiy tanlovlari keng badiiy ifoda etilgan. Alisher Navoiy asarlarida inson qalbi, ma’naviy kamolot, nafs bilan kurash va ruhiy poklanish masalalarining chuqur yoritilishi keyingi adabiy tafakkur uchun muhim asos bo‘lib xizmat qilgan. XX asr o‘zbek nasrida psixologizmning yangi bosqichga ko‘tarilishi jadid adabiyoti va realistik nasr taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liq. Abdulla Qodiriyning «O‘tkan kunlar» romanida Otabek, Kumush va Zaynab obrazlari orqali inson ruhiyatining murakkab qirralari ochib beriladi. Ayniqsa, qahramonlarning muhabbat, rashk, iztirob, sadoqat va ijtimoiy muhit ta’sirida yuzaga keladigan ruhiy kechinmalari psixologik tasvirning yorqin namunalaridir. Cho‘lponning «Kecha va kunduz» romanida esa insonning ichki dunyosi ijtimoiy muhit, jaholat, ma’naviy qaramlik va shaxs erkinligi muammolari bilan bog‘liq holda tasvirlanadi. Zebi obrazining ruhiy kechinmalari orqali ayol shaxsiyatining jamiyatdagi o‘rni, uning orzu-intilishlari va fojiaviy taqdiri ochib beriladi.

Keyingi davr o‘zbek nasrida psixologik tahlilning imkoniyatlari yanada kengaydi. Oybek, Abdulla Qahhor, Said Ahmad, O‘tkir Hoshimov va boshqa ijodkorlar asarlarida inson xarakterining individual xususiyatlari, ruhiy ziddiyatlar va ma’naviy muammolar chuqur badiiy ifodasini topdi. Ayniqsa, Abdulla Qahhor ijodida psixologik detalning ahamiyati katta. Yozuvchi qahramonning ruhiy holatini ko‘pincha ixcham, ammo mazmunan teran tasvirlar orqali ochib beradi. Uning asarlarida insonning ichki kechinmalari, ijtimoiy muhit bilan munosabati va ma’naviy qiyofasi o‘zaro uyg‘unlikda namoyon bo‘ladi. O‘tkir Hoshimov ijodida esa inson qalbining nozik jihatlari, oilaviy munosabatlar, mehr-oqibat, vijdon, xotira va insoniy burch masalalari yetakchi o‘rin egallaydi. «Dunyoning ishlari» qissasida ona obrazi va farzandning ona oldidagi ma’naviy qarzdorligi bilan bog‘liq kechinmalar chuqur psixologik ta’sir kuchiga ega.

Demak, o‘zbek nasrida psixologizm dastlab insonning ijtimoiy va axloqiy qiyofasini ochishga xizmat qilgan bo‘lsa, keyingi taraqqiyot jarayonida uning individual ruhiy olami, ichki ziddiyatlari va murakkab tafakkur jarayonlarini tasvirlashga yo‘naltirilgan badiiy imkoniyatlari kengaydi.

3. Zamonaviy o‘zbek nasrida inson ruhiy olamining badiiy talqini

Zamonaviy o‘zbek nasrining muhim xususiyatlaridan biri insonni murakkab, ziddiyatli va doimiy ruhiy izlanishdagi shaxs sifatida tasvirlashdir. Bunda qahramonning jamiyatdagi mavqei yoki tashqi faoliyatidan ko‘ra uning ichki dunyosi, ruhiy iztiroblari, ma’naviy tanlovi va hayotga munosabati ustuvor ahamiyat kasb

etadi. Mustaqillik davri nasrida inson ruhiyatini tasvirlashning yangicha tamoyillari shakllandi. Yozuvchilar shaxsning ichki erkinligi, vijdon va mas’uliyat, tarixiy xotira, milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy inqiroz va hayot mazmunini izlash kabi masalalarni chuqur psixologik tahlil asosida yoritishga intildilar. Bu jihatdan Ulug‘bek Hamdam ijodi alohida e’tiborga loyiq. Uning «Muvozanat» romanida insonning ma’naviy va ijtimoiy hayotdagi muvozanatni izlash jarayoni markaziy o‘ringa qo‘yiladi. Asarda qahramonlarning ruhiy izlanishlari, hayotiy qarashlari, moddiy va ma’naviy qadriyatlar o‘rtasidagi ziddiyatlari orqali zamonaviy insonning murakkab psixologik qiyofasi namoyon bo‘ladi. Romanda insonning o‘zligini anglash jarayoni, jamiyatdagi o‘zgarishlar ta’sirida dunyoqarashining yangilanishi va ma’naviy tayanch izlash ehtiyoji psixologik tasvirning asosiy yo‘nalishlaridan birini tashkil etadi. Muallif qahramonlar ruhiyatini tayyor xulosalar orqali emas, balki ularning hayotiy tanlovlari, munosabatlari va ichki izlanishlari orqali ochib boradi.

Nazar Eshonqul ijodida ham psixologizm o‘ziga xos badiiy-estetik xususiyatlarga ega. Yozuvchining «Maymun yetaklagan odam» hikoyasida inson ruhiyatidagi begonalashuv, yolg‘izlik, ma’naviy tanazzul va ichki iztirob masalalari ramziy obrazlar orqali yoritiladi. Asardagi obrazlar va badiiy detallar qahramonning ruhiy holatini bevosita izohlashdan ko‘ra, o‘quvchini mustaqil mushohada yuritishga undaydi. Nazar Eshonqul nasrida psixologik tasvir ko‘pincha ramziylik, shartlilik va falsafiy mushohada bilan uyg‘unlashadi. Bu esa inson ruhiyatini birgina individual kechinma sifatida emas, balki kengroq ma’naviy va ijtimoiy muammo doirasida talqin etish imkonini beradi. Tog‘ay Murod ijodida ham inson ruhiyatining milliy va umuminsoniy jihatlari o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Uning «Otamdan qolgan dalalar» romanida Dehqonqul obrazining ruhiy olami, tarixiy xotira, avlodlar taqdiri va milliy fojiaga daxldor kechinmalar badiiy ifoda topgan. Qahramonning shaxsiy taqdiri xalqning tarixiy hayoti bilan uzviy bog‘lanadi. Shu sababli uning ruhiy kechinmalari faqat individual xarakter xususiyati emas, balki muayyan davr va ijtimoiy muhitning badiiy ifodasi sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Shukur Xolmirzayev nasrida insonning tabiat, jamiyat va o‘z vijdoni bilan munosabati muhim o‘rin tutadi. Uning qahramonlari ko‘pincha murakkab hayotiy vaziyatlarda ma’naviy tanlov qarshisida qoladi. Bunday holatlarda yozuvchi insonning ichki olamini, axloqiy mezonlarini va ruhiy barqarorligini ochib berishga intiladi.

Zamonaviy o‘zbek nasrida psixologizmning yana bir muhim jihati shundaki, unda insonning ruhiy kechinmalari ijtimoiy voqelikdan ajratilgan holda tasvirlanmaydi. Aksincha, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar, davr o‘zgarishlari, ma’naviy qadriyatlar inqirozi hamda oilaviy va ijtimoiy muammolar inson ruhiyatiga ta’sir etuvchi omillar sifatida talqin qilinadi.

4. Psixologik tasvir vositalari va ularning badiiy-estetik vazifalari

Zamonaviy o‘zbek nasrida psixologizm turli badiiy vositalar orqali yuzaga chiqadi. Ushbu vositalar qahramonning ruhiy olamini ochish, xarakterining ichki mohiyatini namoyon etish va asarning emotsional ta’sirchanligini kuchaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Ichki monolog. Ichki monolog qahramonning o‘z-o‘zi bilan kechadigan suhbatlari, fikrlari va ruhiy izlanishlarini ifodalovchi muhim psixologik vositadir. U orqali yozuvchi qahramonning boshqalarga ayta olmaydigan fikrlarini, yashirin his-tuyg‘ularini va ichki ziddiyatlarini ochib beradi. Ichki monolog, ayniqsa, murakkab hayotiy tanlovlar qarshisida qolgan qahramonlarning ruhiy holatini tasvirlashda samarali hisoblanadi.

Ruhiy tahlil. Ruhiy tahlil qahramonning xatti-harakatlari va qarorlarining ichki sabablarini aniqlashga xizmat qiladi. Bunda yozuvchi insonning muayyan vaziyatga munosabati, ruhiy o‘zgarishlari va ma’naviy qarashlarini tahlil qiladi. Ruhiy tahlil natijasida obrazning psixologik jihatdan asoslangan va hayotiy xarakteri shakllanadi.

Psixologik detal. Badiiy detal kichik ko‘rinishga ega bo‘lsa-da, katta mazmuniy va ruhiy yuk tashishi mumkin. Masalan, qahramonning nigohi, qo‘lidagi buyum, titroq ovozi, sukuti yoki oddiy bir harakati uning ichki holatini ifodalashi mumkin. Psixologik detalning asosiy vazifasi inson ruhiyatini ortiqcha izohlarsiz, ixcham va ta’sirchan tarzda ochib berishdir.

Xotira va retrospektiv tasvir. Xotira qahramonning o‘tmish bilan bugungi hayoti o‘rtasidagi ruhiy aloqani ifodalashga xizmat qiladi. O‘tmishda sodir bo‘lgan voqealar, unutilmas insonlar va hayotiy tajribalar qahramonning hozirgi ruhiy holatiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli retrospektiv tasvir zamonaviy nasrda psixologik

tahlilning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Tush va ramziy tasvir. Tush obrazlari qahramonning ong ostidagi kechinmalari, qo‘rquvlari, orzu-umidlari va ichki ziddiyatlarini badiiy ifodalash imkonini beradi. Ramziy tasvir esa ruhiy holatlarni bevosita bayon etmasdan, obrazlar va timsollar orqali ifodalashga yordam beradi. Ayniqsa, modernistik va postmodernistik yo‘nalishdagi nasriy asarlarda bunday vositalarning ahamiyati ortib bormoqda.

Tabiat manzaralari va ruhiy parallelizm. Tabiat tasviri inson ruhiyatini ifodalashda muhim badiiy vazifani bajaradi. Qahramonning kayfiyati bilan tabiat manzaralari o‘rtasidagi uyg‘unlik yoki qarama-qarshilik ruhiy holatni yanada ta’sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, qorong‘ilik, bo‘ron, yomg‘ir yoki sokin tabiat manzaralari qahramonning ichki kechinmalari bilan mazmunan bog‘lanishi mumkin.

Mazkur vositalarning o‘zaro uyg‘unligi zamonaviy o‘zbek nasrida psixologik tasvirning rang-barangligini ta’minlaydi. Yozuvchining mahorati esa ushbu vositalardan o‘rinli foydalanish, ularni asarning g‘oyaviy mazmuni va qahramon xarakteriga moslashtirish bilan belgilanadi.

5. Zamonaviy nasrda psixologik konflikt va xarakter yaratish mahorati

Badiiy asarda konflikt syujet rivojini ta’minlovchi asosiy omillardan biri bo‘lish bilan birga, qahramon ruhiyatini ochib berishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy nasrda konflikt ko‘pincha qahramonlar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar yoki inson va jamiyat munosabatlari asosida shakllangan bo‘lsa, zamonaviy nasrda ichki psixologik konfliktning ahamiyati sezilarli darajada ortdi. Psixologik konflikt insonning o‘z ichki dunyosi bilan kurashi, qarama-qarshi his-tuyg‘ular o‘rtasida qolishi, vijdon va manfaat, orzu va haqiqat, burch va istak o‘rtasidagi ziddiyatlar orqali namoyon bo‘ladi. Bunday konfliktlar tashqi voqealarga nisbatan murakkabroq xarakterga ega bo‘lib, qahramonning ruhiy holatida uzoq davom etadigan o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi.

Zamonaviy o‘zbek nasrida qahramonning ichki ziddiyatlarini tasvirlash orqali insonning ma’naviy qiyofasi, hayotiy tamoyillari va axloqiy mas’uliyati ochib beriladi. Bunda qahramonning muayyan voqea-hodisaga munosabati uning xarakterini belgilashda muhim mezon bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, Ulug‘bek Hamdamning «Muvozanat» romanida insonning moddiy va ma’naviy ehtiyojlari o‘rtasidagi ziddiyatlar psixologik konfliktning muhim ko‘rinishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Asardagi ruhiy izlanishlar orqali insonning hayotiy qadriyatlarni anglash jarayoni yoritiladi. Nazar Eshonqulning «Maymun yetaklagan odam» hikoyasida esa ruhiy konflikt insonning o‘zligini yo‘qotishi, hayotiy maqsadlardan uzoqlashishi va ma’naviy bo‘shliq bilan yuzlashishi kabi masalalar orqali talqin etiladi. Bu yerda psixologik konflikt faqat qahramonning individual muammosi emas, balki insoniyatga xos umuminsoniy muammo darajasiga ko‘tariladi.

Shunday qilib, zamonaviy o‘zbek nasrida psixologik konflikt qahramon xarakterini chuqur ochish, uning ma’naviy qiyofasini shakllantirish va asarning falsafiy mazmunini boyitishda muhim vosita hisoblanadi.

6. Psixologizmning zamonaviy o‘zbek nasri taraqqiyotidagi badiiy-estetik ahamiyati

Bugungi o‘zbek nasrida psixologizmning kuchayishi badiiy tafakkur taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Chunki zamonaviy adabiyot insonni faqat ijtimoiy munosabatlar ishtirokchisi sifatida emas, balki murakkab ichki dunyoga, individual qarashlarga va o‘ziga xos ruhiy tajribaga ega shaxs sifatida tasvirlashga intilmoqda. Psixologizmning badiiy-estetik ahamiyati, avvalo, inson xarakterini chuqur va ishonarli tasvirlash imkoniyatida ko‘rinadi. Ruhiy tahlil yordamida yozuvchi qahramonning xatti-harakatlarini psixologik jihatdan asoslaydi, uning qarorlariga ta’sir etuvchi omillarni ochib beradi va obrazning ichki yaxlitligini ta’minlaydi. Ikkinchidan, psixologizm badiiy asarning emotsional ta’sir kuchini oshiradi. O‘quvchi qahramonning ruhiy iztiroblari, ichki kurashlari va ma’naviy tanlovlarini his etish orqali asar voqeligiga yanada yaqinlashadi. Natijada badiiy asar shunchaki voqealar bayoni bo‘lib qolmay, balki inson ruhiyatini anglash vositasiga aylanadi. Uchinchidan, psixologizm asarning falsafiy mazmunini chuqurlashtiradi. Insonning hayot mazmuni, erkinlik, mas’uliyat, vijdon, xotira, o‘lim va ma’naviy kamolot kabi masalalari ruhiy tahlil orqali yanada kengroq talqin etiladi. To‘rtinchidan, psixologizm milliy xarakter va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi munosabatlarni badiiy anglash imkonini beradi. Zamonaviy o‘zbek nasrida oila, ota-ona, farzand, vatan, milliy xotira va ma’naviy meros bilan bog‘liq masalalar qahramonlarning individual kechinmalari orqali ifodalanadi. Beshinchidan, psixologizm zamonaviy nasrning janriy va uslubiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Ichki monolog, ong oqimi, ramziy tasvir, retrospektiv bayon, assotsiativ tafakkur va ko‘p qatlamli muallif

nutqi kabi usullar nasriy asarlarning badiiy tuzilishini boyitadi.

Shu jihatdan psixologizm zamonaviy o‘zbek nasrida nafaqat tasviriy vosita, balki inson va borliq munosabatlarini anglashga xizmat qiluvchi muhim badiiy-estetik tamoyil sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Zamonaviy o‘zbek nasrida psixologizmning nazariy va badiiy asoslarini o‘rganish milliy adabiyotning taraqqiyot xususiyatlarini anglashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, psixologizm inson ruhiyatini badiiy aks ettirish, qahramon xarakterining ichki mohiyatini ochish va asarning g‘oyaviy-estetik mazmunini chuqurlashtirishga xizmat qiluvchi muhim adabiy hodisadir. O‘zbek nasrida psixologik tasvir an’analari mumtoz adabiyotdan boshlangan bo‘lsa-da, XX asr realistik nasri va ayniqsa, mustaqillik davri adabiyotida yangi mazmun va shakllar bilan boyidi. Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Abdulla Qahhor, O‘tkir Hoshimov kabi ijodkorlar yaratgan badiiy an’analar zamonaviy nasrda inson ruhiyatini chuqurroq anglash uchun muhim zamin yaratdi. Ulug‘bek Hamdam, Nazar Eshonqul, Tog‘ay Murod va Shukur Xolmirzayev ijodida insonning ichki dunyosi, ma’naviy izlanishlari, ruhiy ziddiyatlari va ijtimoiy muhit bilan munosabatlari o‘ziga xos badiiy ifodasini topgan. Ularning asarlarida psixologizm turli badiiy shakllar, jumladan, ichki monolog, ruhiy tahlil, ramziy obrazlar, psixologik detal, xotira va ruhiy parallelizm orqali namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

a. Psixologizm zamonaviy o‘zbek nasrining muhim badiiy-estetik tamoyili bo‘lib, insonning ichki dunyosini chuqur va ko‘p qirrali tasvirlashga xizmat qiladi.
b. Zamonaviy nasrda psixologik tasvirning asosiy yo‘nalishi tashqi voqealar bayonidan insonning ichki kechinmalari, ma’naviy izlanishlari va ruhiy ziddiyatlarini ochishga tomon kengaygan.
c. Ichki monolog, ruhiy tahlil, psixologik detal, xotira, tush va ramziy tasvir psixologizmning asosiy badiiy ifoda vositalari hisoblanadi.
d. Psixologik konflikt qahramon xarakterini shakllantirish, uning ma’naviy qiyofasini ochish va asarning falsafiy mazmunini chuqurlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.
e. Mustaqillik davri o‘zbek nasrida shaxs erkinligi, ma’naviy mas’uliyat, milliy o‘zlik, tarixiy xotira va insoniy qadriyatlar psixologik tasvirning yetakchi mavzulariga aylangan.
f. Zamonaviy o‘zbek nasrida psixologizmning rivojlanishi milliy badiiy tafakkurning yangilanishi, inson konsepsiyasining kengayishi va nasriy ifoda imkoniyatlarining boyishi bilan uzviy bog‘liqdir.

Umuman olganda, psixologizm zamonaviy o‘zbek nasrining badiiy-estetik imkoniyatlarini belgilovchi muhim omillardan biridir. Inson ruhiyatining murakkab qirralarini ochish orqali yozuvchi nafaqat muayyan qahramonning individual taqdirini, balki davrning ma’naviy-ijtimoiy muammolarini ham badiiy idrok etadi. Shu sababli zamonaviy o‘zbek nasrida psixologizmni o‘rganish milliy adabiyotshunoslikning dolzarb va istiqbolli ilmiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Sharq.
2. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Sharq.
3. Qahhor A. Asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
4. Hoshimov O‘. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Sharq.
5. Hamdam U. Muvozanat. – Toshkent.
6. Eshonqul N. Maymun yetaklagan odam. – Toshkent.
7. Murod T. Otamdan qolgan dalalar. – Toshkent.
8. Baxtin M.M. Problemy poetiki Dostoyevskogo. – Moskva: Sovetskaya Rossiya, 1979.
9. Vygotskiy L.S. Psixologiya iskusstva. – Moskva: Iskusstvo, 1965.
10. Freydenberg O.M. Poetika syujeta i janra. – Moskva: Labirint, 1997.
11. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi.

12. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi.